

До 100-річчя НАН України

Микола Жулинський

УДК 94(4/9): 930.85: 477: "187/192"

УКРАЇНЬСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК І СТАНОВЛЕННЯ АКАДЕМІЧНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

У статті йдеться про передумови виникнення української академічної гуманітаристики й розвиток вітчизняного літературознавства в 1918 – 1920-і рр. До вагомих наукових здобутків тогочасних літературознавців слід зарахувати системне накопичення джерелознавчої бази (архіви й листування письменників), створення узагальнювальних досліджень класичної української літератури, критико-біографічних нарисів про знакові постаті українського красномовства. Пріоритетної ваги набуло методологічне осмислення засад шевченкознавства.

Ключові слова: Історично-філологічний відділ Всеукраїнської академії наук, Постійна комісія для видання пам'яток мови, письменства та історії (Археографічна комісія), академічне літературознавство, шевченкознавство, біобібліографія, Д. Багалій, В. Вернадський, С. Єфремов.

Mykola Zhulynskyi. Ukrainian Academy of Sciences and Formation of Academic Literary Studies

The institutionally-organized research work in the field of natural sciences and humanities in Ukraine started in the 2nd half of the 19th century. The predecessors of the National Academy of Sciences of Ukraine were the Society of History and Antiquities in Odesa, the Historical Society of Nestor the Chronicler in Kyiv, the Southwestern Department of the Russian Geographical Society. In 1873 Shevchenko Society (later – T. Shevchenko Scientific Society) was founded in Lviv. It consisted of three sections: philological, historical-philosophical and mathematical-natural-medical. The Shevchenko Scientific Society became the first Ukrainian institution that consolidated humanities and natural sciences, acquiring the same forms of research activity organization, as most Western European academies and research societies had at the time. On the initiative of Mykhailo Hrushevskyi in 1907 the Ukrainian Scientific Society was founded in Kyiv following the structural model of the Shevchenko Scientific Society. The Statute of the Ukrainian Scientific Society supposed that it was an institution coordinating all research work in Ukraine.

On November 14, 1918 hetman Pavlo Skoropadskyi signed the Law of the Ukrainian State on the establishment of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv. The National Academy of Sciences of Ukraine began to operate and, as it is believed, was practically established on November 27, 1918 in Kyiv at the first Joint meeting of the Ukrainian Academy of Sciences (UAN). On November 26, 1918, the "Statute of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv" was published, the third section of which certified the status of UAN as a self-governing institution.

Humanistic studies in the Ukrainian Academy of Sciences focused on such areas of knowledge as history of the Ukrainian people; foreign literature; history of the Ukrainian church; history of Ukrainian art; archeology of Ukraine; ethnography; Ukrainian, Slavic, Arabic and Iranian philology; Turkology; Jewish studies; philosophy. The significant achievements of philologists that worked at the period include the systematic accumulation of sources (archives and correspondence of the writers), the creation of generalized studies on classical Ukrainian literature as well as critical and biographical essays about chief figures of Ukrainian literature. Then the methodological issues of Shevchenko studies became a priority.

Keywords: Historical and philological department of the Pan-Ukrainian Academy of Sciences, Standing commission for publishing records of language, literature and history (Archeographical commission), academic literary studies, Shevchenko studies, biobibliography, D. Bahaliy, V. Vernadskyi, S. Yefremov.

Національній академії наук – 100. Мимоволі хочеться поставити знак оклику. І не один. Бо ця цифра вражає і навіть заворожує. А сама дата 14 листопада 1918 року? У цей день гетьман Павло Скоропадський підписав Закон Української Держави про заснування Української академії

наук у місті Києві. І в цей же день з'явився наказ гетьмана по Міністерству народної освіти та мистецтва України про призначення перших 12 дійсних членів (академіків) УАН. По відділу історично-філологічних наук ними стали Д. Багалій, А. Кримський, М. Петров та С. Смаль-Стоцький. Головою Історично-філологічного відділу було обрано академіка УАН Дмитра Івановича Багалія, майбутнього директора Інституту Тараса Шевченка. Національна академія наук України почала діяти і, вважається, була фактично заснована 27 листопада 1918 р. в м. Києві на першому Спільному зібранні Української академії наук (УАН). Першим президентом академії був обраний видатний учений зі світовим ім'ям Володимир Іванович Вернадський.

І саме в цей же день, 27 листопада 1918 р. (який дивовижний збіг!) народився нинішній Президент НАН України Борис Патон, який був обраний на цю посаду таємним голосуванням Загальними зборами АН УРСР 27 лютого 1962 р. і вже 11 разів поспіль переобирається на цей відповідальний пост, який він обіймає 57 років.

Традиційно від цих дат – 14 листопада 1918 р. і 27 листопада 1918 р. академічні науки розпочинають відлік своєї науково-дослідної біографії, хоча українська наука зародилася в часи, століттями віддаленими від того періоду, коли вона почала доволі інтенсивно розвиватися. Саме в другій половині XIX ст. завдяки створенню таких університетів, як Харківський (1805), Київський (1834), Новоросійський (1865) та організації різного роду наукових товариств розгорталися інституційно організовані наукові дослідження в галузі природничих і гуманітарних наук. Та говорити про системні й координовані форми організації наукових досліджень у період перебування України в складі Російської імперії не слід, оскільки навіть сама метрополія не спромоглася на створення спеціалізованих наукових інститутів. Наукову діяльність в Україні здійснювали передусім і головним чином професори й викладачі згаданих уже університетів, а також Львівського, Чернігівського університетів, Ніжинського історико-філологічного інституту та створювані, як правило, при університетах спеціалізовані наукові товариства. Активно діяло Товариство історії та старожитностей в Одесі, у Києві із 1873 р. – Історичне товариство Нестора Літописця та Південно-західний відділ Російського географічного товариства; у Львові цього ж 1873 р. з'являється Товариство ім. Т. Шевченка, яке виросло за два десятки років своєї діяльності в Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ), у складі якого було вже три секції – філологічна, історико-філософська та математично-природописно-лікарська. Саме наукове товариство ім. Т. Шевченка вперше в Україні об'єднало гуманітарні й природничі напрями наукових досліджень, набуваючи таких же форм організації наукової діяльності, як і західноєвропейські академії і товариства. “Сьогодні Товариство ім. Т. Шевченка організовано цілком за типом західноєвропейських академії наук, йому бракує лише титулу академії”, – стверджував М. Грушевський [цит. за: 5, 23].

На перших порах НТШ зосереджувало свою наукову увагу на літературознавчому напрямі, надаючи перевагу гуманітарним наукам і поступово розширюючи коло своїх наукових зацікавлень на природничі науки. Літературознавчий вектор досліджень переважно був спрямований на давнє українське письменство, прицілну увагу до вивчення якого засвідчив М. Максимович. Формувалася джерельна база, поступово оприявлювалися основні тексти давнього письменства – рукописи, стародруки, літописи, списки, редакції та інші джерела історії українського народу, його культури, літератури і мистецтва. Цю вкрай важливу роботу з віднайдення, наукового опрацювання й видання джерел до історії України, українського письменства

здійснили М. Сумцов, І. Франко, М. Петров, О. Огоновський, В. Перетц, В. Щурат, В. Резанов, М. Возняк, К. Студинський, Д. Багалій, А. Кримський, О. Левицький, С. Єфремов, К. Харлампович, М. Грушевський, Д. Яворницький, В. Андріанова-Перетц...

Переважна частина цих фундаторів української академічної гуманітарної науки змушена була прокладати шляхи розвитку національного літературознавства у вкрай несприятливих для наукової діяльності умовах царської цензури та заборони українського друкованого слова Емським указом 1876 року. Вчені як східних, так і західних регіонів України усвідомлювали, що вони своїми дослідженнями історичного минулого українського народу, його культури і літератури, української мови, етногенезу, опублікуванням пам'яток мови, письменства та історії ведуть боротьбу за національно-культурне самовизначення українського народу, без якого неможливе його національно-державне самоздійснення. Це засвідчила свого часу програма і діяльність Кирило-Мефодіївського братства, літературна і наукова творчість Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова, І. Срезневського, Д. Бантиша-Каменського, М. Марковича, а згодом В. Антоновича, М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського, О. Потебні, Б. Грінченка, М. Гнатюка, А. Кримського, М. Дашкевича, В. Науменка. Значна частина цих учених використовувала комплексний метод, залучаючи у сферу своїх досліджень архівні документи минулих часів, дані писемних, історичних, етнографічних, краєзнавчих джерел. Адже в ті часи особливо гостро поставала проблема права українського народу на національно-культурну спадщину, рідну мову, письменство та історію.

Подвижницька праця багатьох учених-гуманітаріїв, дослідників української літератури від давніх часів до сучасних (а серед них у першу чергу слід назвати А. Кримського, С. Єфремова, В. Перетца, Д. Багалія, П. Зайцева, І. Айзенштока, С. Маслова, О. Дорошкевича, М. Гудзія, П. Попова, А. Шамрая, М. Біляшівського та ін.) ще задовго до створення Української академії наук і в перші десятиліття її діяльності була спрямована передусім на духовно-культурне просвітлення українського народу, на формування національної ідентичності, виховання національної наукової еліти, розгортання видавничої діяльності, накопичення джерельної бази.

На цій ділянці культурно-національного будівництва Наукове товариство ім. Тараса Шевченка у Львові досягло значних успіхів. Тому не випадково багатолітній, з 1897 р., голова цієї громадської наукової організації М. Грушевський уже наступного року після обрання його на цю посаду наголосив на неминучості утворення з часом "українсько-руської Академії наук". М. Грушевський думав і дбав про поширення досвіду НТШ і на Центральну Україну. З його ініціативи в 1907 р. засновується в Києві Українське наукове товариство (УНТ) за структурною подобою НТШ. Більше того, Статутом Українського наукового товариства передбачалося, що воно є науковим центром, який об'єднує всю науково-дослідницьку роботу в Україні і стоїть "напередодні реального перетворення по суті у вільну Наукову Академію, філіали якої вкриють щільною мережею всю Україну" [5, 23]. І коли з'являється реальна можливість утворення Української академії наук у Києві, М. Грушевський пропонує ці обидва наукові товариства – Львівське і Київське – зробити базовими, оскільки вони, передусім НТШ, на його думку, була першою, а Українське наукове товариство "другою українською академією в мініатюрі".

Саме структура і багатолітня науково-організаційна діяльність наукового товариства ім. Т. Шевченка слугувала вагомою підставою для пропонування НТШ та УНТ в якості фундаторів утворюваної Академії наук. Але з такими пропозиціями Гетьманат Павла Скоропадського не погодився,

переважила позиція міністра освіти і мистецтва М. Василенка, Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук і самого В. Вернадського. Коли М. Грушевський бачив майбутню Академію наук як самоврядну громадську організацію, засновником якої не повинна бути держава, а отже, держава не повинна втручатися в її діяльність, то гетьманська влада, передусім В. Вернадський, вважала, що майбутня академія має бути державною установою і її створення – прерогатива держави, тому саме Міністерство освіти і мистецтв, а не громадська організація, якою є Українське наукове товариство, повинно займатися організацією УАН. Так, у листі до міністра В. Василенка від 18 травня 1918 р. В. Вернадський писав із Полтави: “Академія наук – не просте товариство, що не має своїх інститутів (як застаріла щодо організації Паризька, яка, до речі, теж змінюється) – але Академія наук є об’єднання державних установ: Бібліотека, Архів, Геологічна і, якщо можливо, Географічна карта, національні музеї, інституції для дослідних і гуманітарних наук...” [5, 24].

До речі, Володимир Вернадський особисто запрошував Михайла Грушевського до роботи в Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук. З цією метою він таємно відвідав квартиру, в якій М. Грушевський переховувався від “чорної сотні”, але голова Українського Наукового Товариства рішуче відмовився співпрацювати з урядом Павла Скоропадського, хоча гетьман Скоропадський хотів бачити на посту президента УАН саме М. Грушевського. Вони познайомилися в 1917 р., коли генерала Павла Скоропадського обрали Отаманом Вільного Козацтва, а Михайла Грушевського – Почесним Отаманом. Скоропадський тоді побував у будинку Михайла Грушевського на Паньківській вулиці, мав із ним тривалу розмову [6, 373].

М. Грушевський твердо обстоював свою позицію, “вирощену” на багатолітньому досвіді діяльності НТШ, а згодом УНТ, в яких переважали історико-філологічні науки. До речі, В. Вернадський аж ніяк не вимагав домінування в майбутній Академії природничих наук, чого побоювалися вчені – члени Українського наукового товариства. У згаданому листі до міністра В. Василенка В. Вернадський наголошував на особливому значенні для Академії наук, а отже для України розвитку соціогуманітарних наук: “Перш за все повинно бути створено добре обставлене відділення української мови, літератури і історії”... [5, 24].

І справді, першим із чотирьох відділів у структурі Української академії наук доповідач Володимир Вернадський у свої програмній промові на першому засіданні Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Міністерстві освіти і мистецтв України назвав Історично-філологічний відділ. При цьому наголосивши на необхідності створення таких комісій і установ у системі Академії наук, як Комісія для видання словника української мови, Комісія для видання пам’яток українського письменства і мови, Археографічна комісія та ряд інших дослідних установ, коли в цьому виникатиме потреба. І вже на кінець 1921 р. в структурі Всеукраїнської Академії наук (ВУАН – таку назву Академія отримала 17 жовтня 1921 р.) у першому Історично-філологічному відділі було 18 самостійних підрозділів – 17 постійних комісій, просто комісії та один інститут – Інститут української наукової мови [див.: 2].

Важливо наголосити, що В. Вернадський обстоював ще до заснування Академії наук тезу про те, що майбутня Академія наук як державна установа має користуватися повною автономією і “бути поставленою поза всякі впливи на її внутрішнє життя до органів державного урядування, які можуть мінятися”...

[4, 8]. 26 листопада 1918 р. був опублікований “Статут Української Академії наук у Києві”, третій розділ якого засвідчує статус УАН як самоврядної установи. Уже в перші тижні і місяці діяльності УАН створюється Постійна комісія для складання словника українських діячів науки, історії, мистецтва та громадського руху, яка пізніше матиме назву – Комісія для складання біографічного словника діячів України. Керівником цієї Комісії призначається академік Д. Багалій, а в 1923 – 1926 роках її головою буде академік С. Єфремов. Готувався унікальний бібліографічний словник, до якого ввійшли біографії відомих і невідомих українських діячів від давнини – Київської Русі і до сучасних днів, представники інших націй і народностей, які жили і творили як в Україні, так і за її межами, але які своєю науковою і літературно-мистецькою діяльністю прислужилися Україні, впливаючи на розвиток української науки і культури. Ця комісія до своєї ліквідації у 1934 р. зібрала величезну кількість матеріалів і складала картки з біографічними даними для словника. Було зібрано на 1921 р. 37500 біографічних даних та 450 рукописів. У цьому ж 1921 р. з’явилися друком біобібліографічні праці М. Могилянського (“М.М. Коцюбинський. До біографії письменника”), С. Єфремова (“Борис Грінченко. Про життя його та діла”). Згодом, а саме у 1922 – 1925 роки, надзвичайно працелюбний, енергійний академік Сергій Єфремов підготує і опублікує такі праці: “Коцюбинський. Критично-біографічний нарис”, “Карпенко-Карий. Критично-біографічний нарис”, “Перед судом власної совісті. Громадська й політична робота В. Б. Антоновича”.

Д. Багалій опублікує працю “Шевченко і кирило-мефодіївці. Історично-літературна розвідка”. Кожного року картотека для майбутнього біографічного словника політичних, громадських, наукових та літературно-мистецьких діячів України збільшувалася на десятки тисяч одиниць і до 1932 р. вона налічувала близько 200 тис. карток. Був підготовлений до друку Бібліографічний словник на літеру А, але розпочалися політичні репресії і надзвичайно важлива праця над відбором імен із бібліографічними відомостями була загальмована внаслідок різного роду “чисток” та “розвінчення ворогів народу”, “змов”.

Слід нагадати і про Постійну комісію для видання пам’яток мови, письменства та історії (Археографічна комісія), яку в 1921 р. об’єднали з Київською комісією для розбору древніх актів. Головою Постійної комісії у 1918 – 1919 роках був Д. Багалій, а після об’єднання двох комісій у ній головували спочатку В. Іконников, а згодом М. Грушевський. Саме цією комісією і були розроблені перші в українській археографії методичні засади видання джерел із давньої та новітньої історії, культури і літератури. Голова і керівник Постійної комісії для видання пам’яток новітнього українського письменства С. Єфремов у лютому 1919 р. зробив доповідь, присвячену завданням комісії та подав план її роботи, однак розгорнути наукову діяльність вченому не вдалося. С. Єфремов був уперше заарештований і лише завдяки клопотанню Голови-президента УАН В. Вернадського й неодмінного секретаря УАН А. Кримського, які від імені надзвичайного Спільного зібрання УАН надіслали до Надзвичайної комісії для боротьби з контрреволюцією відповідне звернення, академіка С. Єфремова та редактора Біографічного Словника діячів української землі П. Стебницького у квітні 1919 р. було звільнено.

Після вступу до Києва наприкінці серпня 1919 р. війська Директорії та Добровольчої армії була, по суті, припинена після дев’яти місяців напруженої роботи діяльність Академії наук. Та вже в грудні, коли війська Червоної армії зайняли Київ, УАН відновила свою роботу і на Спільному зібранні Академії була затверджена постанова Історично-філологічного відділу про утворення, тобто відновлення, Комісії для видання пам’яток новітнього українського

письменства. Та більшовицькою владою, як і за денікінського режиму, фінансування Академії наук не здійснювалося. “Академія наук ніяких грошей з казни не отримує...”, – повідомляв 23 лютого 1920 р. НКО УСРР А. Кримський.

Проте вчені УАН продовжували працювати і в умовах місячної окупації Києва польськими військами, і в умовах четвертого заволодіння 1920 р. в червні Києвом Червоною армією. Створюється Комісія для видання творів Т. Шевченка, І. Франка, В. Антоновича та М. Драгоманова на чолі з академіком А. Кримським, яка в 1929 р. була перейменована на Редакційний комітет для видання творів Т. Шевченка. Але знову ж таки реалізувати бодай частину своїх планованих завдань Історично-філологічному відділу не судилося. Більшовицький режим з перших днів свого владарювання починає прицільно контролювати діяльність Академії, намагаючись підпорядкувати її своїм політичним цілям. Особливо комуністичну владу непокоїла діяльність вчених Історично-філологічного відділу, його “аполітична, культурно-просвітня праця”. У новому, затвердженому Радою народних комісарів УСРР у лютому 1921 р. статуті Академії наук серед п’яти відділів історико-філологічного вже не було. На перше місце більшовицька влада поставила природничо-математичний відділ і зобов’язала усіх науковців Академії “сприяти розвиткові досягнень і завдань техніки; відповідно до завдань комуністичного і, зокрема, народного господарства УСРР” [1, 23-24]. Отже, головне для ВУАН – “розвивати найбільше науки природничі й технічні”, активно включатися в соціалістичне будівництво, в процеси індустріалізації та колективізації, а не захоплюватися такими проблемами, як дослідження “Слова о полку Ігоревім”, історії перського театру чи історії Туреччини, або опрацьовувати давню українську літературу, готувати видання творів періоду Київської Русі та епохи українського бароко чи писати передмови “до спеціально підібраної української шовіністичної літератури” [1, 29-30].

Як бачимо, вістря компартійної критики, зосередженої в “Основних положеннях реорганізації ВУАН”, опублікованих у січні 1925 р., було спрямоване в основному на Історично-філологічний відділ Академії і безпосередньо – учених-філологів, академіків А. Кримського і С. Єфремова, які були лідерами становлення академічного літературознавства. Саме тому українське академічне літературознавство свій історичний родовід заглиблює в науково-дослідну діяльність Наукового товариства ім. Тараса Шевченка, Українського наукового товариства і особливо – Української академії наук, безпосередньо – її Історично-філологічного відділу, головою якого був призначений А. Кримський, секретарем – С. Єфремов, який у 1921 – 1928 рр., обіймав посаду віце-президента Всеукраїнської академії наук. Саме згідно з рішенням Історично-філологічного відділу ВУАН було створено влітку 1925 р. Комісію із заходознавства та американознавства, головою якої був призначений Ф. Савченко. Ця комісія встигла підготувати “Збірник заходознавства”, який з’явився друком 1928 р., однак уже через рік після його появи Рада ВУАН комісію ліквідувала.

Тоді ж, а саме в червні 1925 р., була створена Комісія Західної України ВУАН, завданням якої було налагодження зв’язків та координація наукової діяльності зі вченими Галичини, Закарпаття й Буковини, передусім із НТШ, його головою К. Студинським. Унаслідок цієї співпраці з’явилися два спеціальні випуски журналу “Україна”, присвячені ювілеям М. Драгоманова та І. Франка.

Гуманітарні дослідження в УАН зосереджувалися на таких галузях знання, як історія українського народу, граматики та історія української мови, українська народна словесність, історія українського письменства, зарубіжна література, історія української церкви, історія українського мистецтва, історична географія

України, археологія України, етнографія, слов'янська історія, мова і література, арабо-іранська філологія, тюркологія, філософія, російська, польська, литовська, білоруська, чеська, сербська, болгарська, єврейська та інші мови й літератури.

Звісно, не всі наукові напрями досліджень вдалося належно розгорнути, але те, що встигли в украї несприятливих для наукової діяльності умовах учені-гуманітарії, свідчить про усвідомлення ними необхідності забезпечувати національні потреби й завдання у сфері науки та освіти. До серйозних наукових здобутків тогочасних літературознавців слід зарахувати системне накопичення джерелознавчої бази, прагнення до вивчення життєвого й творчого шляху завдяки заглибленню в персональні архіви письменників, у листування діячів літератури, особливо створення узагальнювальних досліджень, присвячених класичній українській літературі, зокрема спроб історичного узагальнення української літератури, її розвитку впродовж століть, критико-біографічних нарисів, присвячених знаковим постатям українського красного письменства. Переважна більшість цих досліджень друкувалася в періодичних “Записках Історико-філологічного відділу ВУАН” (26 випусків яких з’явилися друком упродовж 1919–1931 рр.), у “Збірниках ІФН ВУАН” (104 таких “Збірники...” було видруковано впродовж 1923–1930 рр.), у науковому місячнику українознавства ВУАН “Україна”, у збірнику “За сто літ” (1927–1930 рр.).

Досить переглянути “Звідомлення ВУАН” за ці роки, щоб переконатися, яку велику роботу здійснювали вчені-гуманітарії, число штатних працівників яких не сягало й десяти чоловік. Читаємо в “Звідомленні Української Академії наук у Києві за 1924 рік”: “Історично-філологічний відділ української Академії наук має на 1925 рік 7 штатних академіків [академічних працівників. – М. Ж.], 10 позаштатних та 2 членів – директорів з правами академіків” [3, 75].

Серед надрукованих у 1920-ті роки праць, присвячених найзначнішим постатям і явищам літератури класичного періоду, – І. Котляревському, Лесі Українці, Г. Квітці-Основ'яненку, П. Кулішу, М. Костомарову, І. Франку, Панасу Мирному, С. Руданському, М. Драгоманову, М. Коцюбинському, авторами яких були літературознавці О. Грушевський, В. Герасименко, В. Державін, І. Житецький, Ан. Ніковський, О. Дорошкевич, В. Петров, С. Козуб, К. Копержинський, П. Рупін, Ф. Савченко, К. Студинський, П. Филипович, М. Драй-Хмара, М. Новицький, Б. Якубський, Д. Шелудько, та інші, наукове осмислення спадщини Т. Шевченка, видання його творів, а головне, методологічне осмислення засад шевченкознавства як визначального наукового напрямку українського літературознавства набуло пріоритетного значення. Особлива заслуга в формуванні методології літературознавчого дослідження творчості Т. Шевченка, визначення основних наукових орієнтирів у шевченкознавстві належить С. Єфремову, який в Академії наук розпочав роботу над підготовкою академічного видання творів Шевченка, а також спільно з П. Филиповичем видавав збірники “Шевченко та його доба”. Згодом уже Інститут Тараса Шевченка розпочне публікувати шевченківський щоденник, підготовку до друку якого візьме на себе С. Єфремов. Та вже наприкінці 1920-х років академіка С. Єфремова піддали в пресі нищівній критиці, що неминуче завершилося влітку 1929 р. його арештом і суворим процесом так званої Спілки Визволення України. На час кампанії цькування самого С. Єфремова та вчених Інституту Тараса Шевченка із числа старих “попутників”, яких змушували “каятися” у власних помилках і водночас критикувати своїх колег, “викривати” їхні ідеологічні “гріхи”, рішенням Політбюро ЦК КП(б)У 31 грудня 1927 р. С. Єфремова та А. Кримського було усунено від керівництва Академією. Цим же рішенням Політбюро зобов'язало керівництво ВУАН

увести до складу президії нових членів, “лояльних до партії і радянської влади”.

26 червня 1928 р. відбувається закрите засідання Політбюро ЦК КП(б)У, на якому створюється спеціальна комісія для розробки політичної тактики щодо української інтелігенції. До її складу із п’яти осіб – Л. Кагановича, В. Чубаря, О. Шумського, Г. Гринька було введено і голову НКВС УСРР В. Балицького. Над Академією наук, над творчими організаціями, науковими установами передусім соціогуманітарного профілю нависла чорна хмара репресій. 1928 рік драматично відзначився тим, що був проголошений курс на боротьбу з “внутрішнім ворогом” і вже наступного 1929 р. розпочалися арешти провідних українських учених, відомих представників інтелігенції, серед яких були такі знакові постаті, як С. Єфремов, А. Ніковський, В. Чехівський, Л. Старицька-Черняхівська, М. Слабченко, Й. Гермайзе та ін.

Головним завданням компартії було вростити в масову свідомість, передусім у свідомість наукової й культурно-мистецької еліти, догмати марксистсько-ленінського вчення. А для цього необхідно виполоти зі свідомості результати національного й загальнолюдського досвіду, духовну спадщину минулих епох, попередніх форм культури й цивілізації. Ще 28 жовтня 1922 р. була утворена за рішенням ЦК КП(б)У Комісія з боротьби проти буржуазної ідеології, духовне життя суспільства, наукова й літературно-мистецька діяльність береться під контроль спеціальною службою – відділами, відділеннями й пунктами політичного контролю при Секретно-оперативному управлінні Всеросійської надзвичайної комісії, які згідно з постановою Раднаркому РРФСР від 21 грудня 1921 р. почали діяти на основі затвердженого положення про політичний контроль.

Отже, академічне літературознавство з перших же місяців і років владарювання в Україні більшовицького режиму потрапляє під контроль ідеологічно-пропагандистського апарату, політичного керівництва компартії і для багатьох співробітників Інституту Тараса Шевченка, який юридично постав у 1926 р. в системі Народного Комісаріату Освіти і в 1933 р. перейшов до системи ВУАН, відкриває драматичну, часом вельми трагічну історію національної академічної науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Артемський А.* Що таке Всеукраїнська Академія Наук (ВУАН). – Київ: Видання ВУАН, 1931.
2. *Історія Національної академії наук України. 1918 – 1923: документи і матеріали.* Київ: НБУВ, 1993.
3. *Історія Національної академії наук України. 1924 – 1928: документи і матеріали.* – Київ: НБУВ, 1998.
4. *Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві.* – Київ, 1919.
5. *Національна академія наук України. 1918-2013. Хронологія.* – Київ: Фенікс, 2013.
6. *Осауленко Л., Засекін В.* Гетьман України Павло Скоропадський. 29 квітня 1918 року – 14 грудня 1918 року. – Кн. I. – Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2003.

Отримано 31 жовтня 2018 р.

м. Київ

